

Dr Ryszard Maleszyk

Krasnystaw

ORGANIZACJA AUSTRIACKICH WŁADZ WOJSKOWYCH NA ZAMOJSZCZYŹNIE W LATACH 1915 – 1918

Niemal w każdej miejscowości Zamojszczyźnie możemy znaleźć miejsca upamiętniające ofiary ostatniej wojny i okresu stalinowskiego. Ta ziemia, jak żadna inna, jej ludność, doświadczyli najgorszych i trudnych dzisiaj do wyobrażenia sobie okropieństw. A przecież niespełna 30 lat wcześniej tereny te przez dwa kolejne lata były teatrem niezwykle krwawych walk związanych z przebiegiem frontu wschodniego I wojny światowej. To właśnie poprzednie pokolenie musiało zmierzyć się z gehenną ewakuacji przed frontem a później odbudową tego, co zniszczyła wojna i grabieże walczących ze sobą wojsk. Kiedy Rosjanie ostatecznie zostali wyparci z Lubelszczyzny rozpoczęła się okupacja. Przyniosła ona zupełnie nową rzeczywistość, ale na jej gruzach przysła wolność i odbudowa Rzeczypospolitej.

Okupacja austriacka na ziemiach Królestwa Polskiego wydartych Rosjanom diametralnie różniła się od rozpoczętej jesienią 1939 r. okupacji niemieckiej. Podobnie zresztą jak obydwie wojny. Pierwsza, z uwagi na zasięg i ogromne straty, była zwana przez wiele lat Wielką Wojną. Nazwa pozostała w opracowaniach historyków dwudziestolecia międzywojennego ale zaprzestano jej używać, gdy potworności kolejnej wojny rozpoczętej na polskich granicach w 1939 r. przytłumiły pamięć o poprzedniej. Dzisiaj historycy coraz chętniej sięgają po materiały z okresu I wojny światowej. Nie przekłada się to jak do tej pory na istotnie zauważalny wzrost opracowań o charakterze naukowym z tego okresu. Po części jest to zrozumiałe, albowiem wojna ta nie wybuchła w celu spełnienia politycznych oczekiwań Polaków a oddziały zaborczych armii – z wyjątkiem Legionów – były nam obce, choć w ich szeregach walczyło bardzo wielu Polaków będących wówczas poddanymi cara i 2 cesarzy.

Zamojszczyzna w okresie I wojny światowej jest tematem niedostatecznie poznanym. Będąca konsekwencją przejścia frontu okupacja, miała dla tej ziemi jeszcze inne wielkie znaczenie. W momencie wybuchu wojny takie pojęcie terytorialne jak Zamojszczyzna nie istniało z uwagi na wejście w życie carskiej ustawy z 1912 r. o wyodrębnieniu guberni chełmskiej i wcieleniu większości zamojskich powiatów oraz gmin do tego dziwnego administracyjnego tworu, który przyłączono do Carskiego Imperium. Austriacy przywrócili podziały administracyjne sprzed połowy 1912 r. będąc przekonani, że Lubelszczyzna stanowi nierozłączny element etnicznego obszaru ziem, w których dominuje ludność polska. Nie zależnie od ocen polityki monarchii naddunajskiej na ziemiach okupowanych, warto to zagadnienie penetrować pod względem historycznym albowiem w tej materii wciąż jest bardzo wiele do odkrycia. Niniejszy artykuł jest próbą poszerzenia wiedzy o funkcjonowaniu austriackich wojskowych struktur okupacyjnych na wspomnianym terenie Zamojszczyzny.

Pod terytorialnym pojęciem Zamojszczyzny autor skupił się na funkcjonowaniu austriackich wojskowych władz okupacyjnych w powiatach: biłgorajskim, hrubieszowskim, tomaszowskim i zamojskim. W przypadku Zamościa i powiatu zamojskiego, z pewnymi wyjątkami, Austriacy nie stworzyli tu instytucji nadrzędnych w stosunku do pozostałych 3 powiatów. Mimo tego bardzo duża obecność wojskowa, inwestycje kolejowe i gospodarcze wskazywały na to, że miasto i powiat dominowały w regionie. Zamość stanowił jedno z najważniejszych miast położonych w strefie okupacyjnej po prawej stronie Wisły¹. Nie na tyle jednak by konkurować z Lublinem, siedzibą władz okupacyjnych, centrum administracyjnym terenów okupowanych (Okupations Gebiet Königs Polen).

Kwestia cezur czasowych podjętego tematu tutaj jest oczywista. Na wyjaśnienie zasługuje natomiast ograniczenie zakresu poruszanej problematyki tylko do spraw administracyjnych i wojskowych. Jest ona konieczna albowiem przedstawienie całości pozostałych kwestii takich jak wdrażane rozwiązania gospodarcze, inwestycyjne, oświatowe, praca wymiaru sprawiedliwości, stosunek okupanta do wyznań religijnych i działalności politycznej ludności miejscowej, praca samorządów miejskich oraz działalność w zakresie pomocy społecznej i opieki sanitarnej przekracza dalece objętość tego artykułu². Dla pełniejszego obrazu rzeczywistości okupacyjnej nieodzownym jest krótkie przedstawienie działań wojennych na Zamojszczyźnie w sierpniu i we wrześniu 1914 r. jak również w czerwcu i w lipcu 1915 r.

W historiografii niemieckojęzycznej organizacja i działalność austriackich wojskowych władz okupacyjnych na ziemiach polskich, zostały opisane w pracach Rudolfa Mitzki³ i Arthura Hausnera⁴. Obydwaj autorzy dobrze byli zorientowani w poruszanej tematyce, ponieważ pierwszy z nich pracował w Naczelnej Komendzie Armii jako referent do spraw polskich, a drugi był szefem sztabu kolejnych władz okupacyjnych w Królestwie Polskim. W polskim obszarze językowym, w pełni kompletnym, a przez to niezwykle cennym ujęciem zagadnienia, są prace Jana Lewandowskiego: *Królestwo Polskie pod okupacją austriacką 1914-1918* oraz *Austro-Węgry wobec sprawy polskiej w czasie I wojny światowej. Początki zarządu okupacyjnego w Królestwie*⁵. Natomiast w stosunku do Zamojszczyzny szczegółowego opracowania brakuje.

Bazę źródłową publikacji odnośnie funkcjonowania władz okupacyjnych stanowią prawie wyłącznie materiały pozyskane w wyniku kwerendy akt archiwalnych dotyczących głównie sprawozdań miesięcznych c.i k. komend powia-

¹ Konkurować z nim mogły tylko Puławy z uwagi na kontrolę ruchu statków na Wiśle (Weichselflotte) – przypis autora.

² Wymienione zagadnienia będą podejmowane w kolejnych artykułach.

³ R. Mitzka, *Die k. u. k. Militärverwaltung in Russisch – Polen*, [w:] Die Militärverwaltung in den von den österreichisch-ungarischen Truppen besetzten Gebieten, Wien 1928.

⁴ A. Hausner, *Die Polenpolitik der Mittelmächte und die österreichisch-ungarische Militärverwaltung in Polen während des Weltkrieges*, Wien 1935.

⁵ J. Lewandowski, *Królestwo Polskie pod okupacją austriacką 1914-1918*, Warszawa 1980 oraz *Austro-Węgry wobec sprawy polskiej w czasie I wojny światowej. Początki zarządu okupacyjnego w Królestwie*, [w:] „Przegląd Historyczny”, T. 66. R. 1975, z. 3.

towych w Biłgoraju, Hrubieszowie, Tomaszowie i w Zamościu przechowywanych w zasobach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie w zespole: Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie (w oryginale Militär General Gouvernement in Lublin) – w skrócie MGGL. Stosunkowo skromny materiał znajduje się w aktach c. i k. komend powiatowych z omawianego terenu przechowywanych w Archiwum Państwowym w Lublinie, choć są tam wartościowe dokumenty odnośnie zarządzeń okupacyjnych w poszczególnych powiatach. Wyjątek stanowią obszerne akta C. i k. Komendy Powiatowej w Lublinie 1915-1918 w których znajdują się szkice lokacyjne oddziałów i zakładów o charakterze militarnym z terenu całej Lubelszczyzny.

Zarys przebiegu działań wojennych na Zamojszczyźnie w latach 1914 -1915

Zgodnie z rozkazami Naczelnej Komendy Armii Austro-Węgier, dwie potężne armie (1 i 4) liczące ponad 21 dywizji 20 VIII 1914 r. rozpoczęły marsz w kierunku granicy z Rosją kierując się docelowo na wyznaczone rejonny natarcia pomiędzy Wisłą a Bugiem. Większość dywizji 4 Armii austro-węgierskiej dowodzonej przez gen. Maurycego von Auffenberga bez przeszkód 23 VIII przekroczyła tereny graniczne mimo potwornego upału i piaszczystych dróg. Awangardę armii stanowiła austriacka 6 Dywizja Kawalerii dowodzona przez gen. Oskara Wittmana. Jego kawalerzyści zajęli opuszczony przez Rosjan Zamość już 22 VIII 1914 r. Ich obecność w mieście nie trwała długo. Na wieść o zbliżającej się od Izbicy piechocie rosyjskiej wycofali się z tego rejonu nie omieszkają po drodze zająć się ratowaniem zapasów browaru w Jatutowie, który płonął podpalony przez wycofujących się Rosjan⁶. Krwawa bitwa o Zamość rozegrała się w dopiero dniach 26-27 VIII 1914 r. i została zakończona zdobyciem przez Austriaków miasta za cenę ponad 600 poległych⁷. Atak sił austriackich nastąpił z rejonu wsi Mokre i Żdanów. Jak się wkrótce okazało, walki o Zamość stanowiły preludium wielkiej bitwy toczonej do 2 IX 1914 r. pomiędzy oddziałami armii gen Auffenberga i oddziałami 5 Armii rosyjskiej dowodzonej przez gen. Pawła Plehwego. Zostały one nazwane „Bitwą pod Komarowem”. Komarów to mała miejscowość na trasie Zamość – Tyszowce, która kojarzy nam się z wielką bitwą polskiej kawalerii z bolszewikami w 1920 r. Sześć lat wcześniej stanowiła centrum niezwykle krwawych walk w wyniku których obydwie strony poniosły straty sięgające proporcjonalnie po 50-60 tysięcy zabitych i rannych. Bitwa zakończyła się połowicznym sukcesem Austriaków, którym nie udało się zamknąć pierścienia okrążenia rosyjskiej 5 Armii⁸.

⁶ E. Izdebski, *Bitwa pod Komarowem 26 VIII – 2 IX 1914*, Warszawa 1929, s. 184.

⁷ Szerzej o bitwie w pracy E. Izdebskiego, *Bitwa pod Zamościem 26-27 sierpnia 1914 r.* [w:] „Bellona”, R. 1929, T. XXXIII, s. 398-425.

⁸ Z przebiegiem działań wojennych w bitwie pod Komarowem można szerzej zapoznać się w pracach: M. v. Auffenberg, *Aus Österreich -Ungarns Teilnahme am Weltkrieg*, Berlin - Wien 1920, s. 147-250, A. Biełoj, *Galicyjskaja bitwa*, Moskwa - Leningrad s. 104-141, E. Izdebski, *Bitwa pod Komarowem...*, s. 151-420, *Österreich-Ungarns letzter erste Krieg*, T. I, Wien, 1931-1932, s. 189-193, 197-204 i 224-229, S. Wojciechowski, *Bitwa u Tomaszowa a Komarova*, Praha 1935, s. 48 -191.

Bitwa pod Komarowem była ostatnim sukcesem wojsk austriackich w 1914 r. na froncie galicyjskim. Z każdym dniem rosła bowiem przewaga wojska rosyjskich, których oddziały sukcesywnie przybywały do walki z odległych terenów Imperium. Skutkiem tego było spychanie Austriaków w kierunku Karpat. Front na Zamojszczyznę wrócił dopiero pod koniec czerwca 1915 r. na skutek pomyślnej ofensywy armii państw centralnych zapoczątkowanej przełamaniem rosyjskiego frontu 2 V 1915 r. pod Gorlicami. Jednak latem 1915 r. Rosjanie twardo bronili się a gdy musieli się ewakuować zaczęli wysiedlać ludność oraz palić i niszczyć wszelki dobytek⁹. W obszarze pomiędzy Wisłą a Bugiem natarcie prowadziła grupa armii złożona z: 4 Armii austro-węgierskiej, 11 Armii niemieckiej oraz wydzielonej z niej „Armii Bugu”. Ugrupowaniem trzech armii dowodził niemiecki feldmarszałek August von Mackensen¹⁰. Na Zamojszczyźnie walczyli głównie Niemcy. Oni też zajęli Zamość w końcowych dniach czerwca 1915 r.

Stworzenie i funkcjonowanie struktur austriackiej wojskowej administracji okupacyjnej.

Po wyrzuceniu Rosjan z terenów dawnego królestwa Polskiego, w wyniku negocjacji pomiędzy państwami centralnymi, ostatecznie 4 IX 1915 r. przesądzono, że środkowa i południowa część Lubelszczyzny wejdzie w skład utworzonego rozporządzeniem Naczelnego Wodza c. i k. armii Austro-Węgier z 25 VIII 1915 r. Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego w Polsce z siedzibą początkowo w Kielcach a od 1 X 1915 r. w Lublinie. W ślad za opieszale wycofującymi się z Lubelszczyzny wojskami niemieckimi, wojskowe władze austriackie utworzyły na terenach polskich (Okupations Gebiet Königs Polen) strukturę administracyjną w postaci komend obwodowych obejmujących swoim zasięgiem terytorium dawnych powiatów sprzed 6 VII 1912 r. czyli wyodrębnienia guberni chełmskiej. Pierwsze utworzono 28 VI 1915 r. w Biłgoraju i w Janowie Lubelskim. 4 IX 1915 r. komendę obwodową utworzono w Zamościu. Jeszcze we wrześniu tego roku Austriacy powołali na Lubelszczyźnie pozostałe komendy. Na Zamojszczyźnie do lata 1916 r. nie była włączona w strukturę administracyjną Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego c. i k. Komenda Obwodowa w Hrubieszowie (zwanego początkowo Grubieszów) oraz c. i k. Komenda Obwodowa w Tomaszowie. Oprócz tych dwóch komend identyczny status miała komenda obwodowa w Chełmie. Było to spowodowane tym, że obszar ten stanowił bezpośrednio zaplecze frontu, który do powstrzymania rosyjskiej ofensywy gen. Brusilowa rozpoczętej 4 VI 1916 r., był dość niestabilny. Stąd też podlegał zarządowi armii a nie gubernatora w Lublinie. Nie oznaczało to jednak większych odrębności w strukturze kadrowej i organizacyjnej wspomnianych komend. Wszystkie one powołano na mocy instrukcji

⁹ Pożogę wojenną na Zamojszczyźnie opisuje Michał Stanisław Kossakowski – polski ziemianin dowodzący rosyjskim lazaretem polowym. M.S. Kossakowski, *Diariusz 21 maja – 31 sierpnia 1915 r.*, wydany przez UMCS w Lublinie, Lublin 2010, s. 28-91.

¹⁰ Świeżo mianowany feldmarszałkiem August von Mackensen dowodził nie tylko grupą armii, ale także osobiście 11 Armią niemiecką, natomiast 4 Armią austro-węgierską dowodził arcyksiążę Józef Ferdynand - za *Österreich-Ungarns...*, T. II, s. 564.

Komendy Etapów 1 Armii austro-węgierskiej z 9 X 1914 r. aprobowanej następnie przez Naczelną Komendę Etapów. Od IV 1917 r. zmieniono ich nazwy z obwodowych na powiatowe¹¹.

W zakresie administracji terytorialnej, podział był dwustopniowy. Pozostawiono gminy nie zmieniając w nich wójtów ani zarządów gmin. Wójtowie i podlegli im sołtysi stali się urzędnikami administracji okupacyjnej i podlegali rozkazom komendanta komendy powiatowej. Zdelegalizowano natomiast dotychczasowe władze miejskie oraz dawne zarządy powiatowe zachowując tylko w większych miastach komitety obywatelskie, które wkrótce stały się załącznikiem pierwszych rad miejskich. Gminy wchodziły w skład obwodów zwanych od 1917 r. powiatami w związku z przejmowaniem przez stronę polską szeregu dziedzin życia społecznego. W przypadku Zamojszczyzny odtworzono kształt terytorialny powiatów sprzed 1912 r. (głównie zamojskiego, który nie istniał). Powiatem zarządzała komenda. Organizacja wewnętrzna komend obwodowych na Zamojszczyźnie, podobnie jak w innych funkcjonujących po prawej stronie Wisły, oparta została głównie na wspomnianej wcześniej instrukcji komendy etapów 1 Armii z 9 X 1914 r., aprobowanej następnie przez Naczelną Komendę Etapów. Przedstawiała się ona następująco:

- 1) Oddział Wojskowy (Militärabteilung), w którego skład wchodził: adiutant, komendant żandarmerii polowej, oficer wywiadu, kierownik służby administracyjno-ekonomicznej, cenzor wojskowy i oficer prowiantowy.
- 2) Oddział Administracyjny (Verwaltungsabteilung) dzielący się na:
 - a) Wydział Cywilny (Zivilabteilung), który tworzyli: kierujący cywilny komisarz z 2 pomocnikami, referent handlowy, referent rolny, inżynier powiatowy, lekarz weterynarz, powiatowy inspektor szkolny oraz referent do spraw leśnictwa,
 - b) Wydział Finansowy (Finanzabteilung), który składał się z kierującego nim referenta, 4-5 urzędników podatkowych oraz 2 urzędników kasy.
- 3) Sąd Wojskowy (Militärgericht) i podległy mu Areszt Polowy (Feldarrest)¹².

Z komendą współdziałał Urząd Pocztowy i Telegraficzny (Post und Telegrafenamnt). Komendy nie miały mocy decyzyjnej w stosunku do lasów i kolei. W pierwszym przypadku wynikało to z tego, że Austriacy przejęli majątek państwowy w postaci dóbr ziemskich, lasów i fabryk, które oddano w zarząd utworzonej 25 II 1915 r. Dyrekcji Leśnej (Forstdirektion), wspólnej dla całej okupacji, podporządkowanej Komendzie Etapów 6 Armii, z siedzibą w Radomsku. W związku z wnioskami z urzędniczej lustracji większych kompleksów leśnych, dyrekcję tę jeszcze tego roku przeniesiono do Cieszyna i podporząd-

¹¹ Zmiana nazewnictwa polegała na jego dostosowaniu do języka polskiego i była wykonaniem dyspozycji wynikającej z zarządzenia Wojskowego Generał Gubernatora Nr 40, V. Bl VIII z 17 kwietnia 1917 r. – za Archiwum Państwowe w Lublinie. C. i k. Komenda Powiatowa w Krasnymstawie 1915-1918 (dalej APL CikKPwK), sygn. 5. Dziennik Urzędowy c. i k. Komendy Powiatowej w Krasnymstawie Nr 5 z 15 maja 1917 r., k. 27.

¹² Struktura organizacyjna komendy według J. Lewandowski, *Królestwo Polskie...*, s. 28. J. Kus, *Wstęp do inwentarza zespołu C. i k. Komenda Powiatowa w Janowie Lubelskim 1915-1918*, rękopis w Archiwum Państwowym w Lublinie.

kowano mającej tam siedzibę Naczelnej Komendzie Etapów¹³. Służba leśna w komendzie miała oczywiście za zadanie organizować i nadzorować wyrąb oraz przerób drewna ale nie mogła samoistnie decydować o wielkości kontyngentu. Austriacy honorowali własność prywatną, dlatego też w lasach Ordynacji Zamojskiej kupowano drewno najczęściej już przerobione zgodnie z zamówieniem. W drugim przypadku całkowity nadzór nad koleją leżał w gestii Wojskowego Kierownictwa Transportów Kolejowych z siedzibą w Krakowie, które dysponowało delegaturami na terenie okupowanym. Koleje na Lubelszczyźnie podlegały Komendzie Kolei Północ z siedzibą w Radomiu z jej ekspozyturą w Lublinie¹⁴. Komenda natomiast odpowiadała za ich ochronę i organizację transportów. W istocie w momencie tworzenia komend na Zamojszczyźnie była tylko jedna połowa kolej wąskotorowa (Feldbahn) biegnąca z Bełzca przez Zwierzyniec w kierunku Zawady a dalej do Krasnegostawu i Trawnik. Wybudowali ją Niemcy w lipcu 1915 r. i nadal nią zarządzali traktując jako swoją własność¹⁵. Były też odcinki kolei w dobrach Ordynacji Zamojskiej¹⁶. Budowę nowych linii kolejowych finansowano ze środków Ministerstwa Kolei.

Językiem urzędowym komendy był język niemiecki, będący także językiem służbowym w c. i k. armii, przy czym w niektórych komórkach komend sporadycznie dopuszczalny był język polski. Ogłoszenia i „Dzienniki Urzędowe” drukowane były dwujęzycznie. Na czele komendy powiatowej stał komendant (Kreiskommandant), mianowany przez Naczelną Komendę Armii, głównie spośród oficerów sztabowych w stopniu podpułkownika lub pułkownika. Bezpośrednio zależny był od Wojskowego Generał Gubernatora, ale w rzeczywistości, to rozkazy płynące z Naczelnej Komendy Armii były dla niego wiążące, a których wykonanie nadzorowała kancelaria Generalnego Gubernatora¹⁷. Naczelna Komenda Armii podejmowała decyzje personalne nie tylko w stosunku do komendanta i jego zastępcy, ale decydowała także o obsadzie innych ważniejszych stanowisk w komendzie.

Komendant reprezentował całokształt władzy odpowiadając za wszystkie sprawy wojskowe, administracyjne i gospodarcze na podległym sobie terenie. W zasadzie sprawował nieograniczone rządy według zarządzeń Naczelnej Komendy Armii oraz Gubernatorstwa Wojskowego, mogąc usprawiedliwiać każde swoje posunięcie lub decyzję względami dobra armii i utrzymaniem porządku na jej zapleczu. Wydawał też zarządzenia i okólniki w sprawach organizacyjnych dotyczących powiatu, które były następnie ogłaszane w „Dzienniku

¹³ J. Lewandowski, *Królestwo Polskie...*, s. 34.

¹⁴ AGAD MGGL Oddział Budownictwa Wojskowego, sygn. 125. Kommando Herresbahn Nord Radom, k 428-429.

¹⁵ Kolejkę sukcesywnie demontowano. Ostatni jej fragment wykupili Austriacy w kwietniu 1916 r. już w momencie, gdy 28 II ukończyli budowaną w niezwykle szybkim tempie kolej normalnotorową Rejowiec – Bełzec, za R. Maleszyk, *Życie społeczne mieszkańców Krasnegostawu pod okupacją austriacką w latach 1915-1918*, [w:] „Zapiski Krasnostawskie”, T. IV, s. 88.

¹⁶ Szerzej o ich przebiegu i budowie w pracy H. Chwedyk, *Koleje wąskotorowe Ordynacji Zamojskiej*, Zamość 2006.

¹⁷ J. Lewandowski, *Królestwo Polskie...*, s. 45.

Urzędowym” oraz w formie pisemnych obwieszczeń. Komendantowi powiatu podlegała straż skarbowa, żandarmeria polowa i wojska etapowe znajdujące się na terenie powiatu. Pomocnikiem komendanta był jego zastępca, który oprócz swojego nominalnego obowiązku zastępowania komendanta, odpowiadał za wykonanie szeregu dodatkowych czynności, takich jak: przedkładanie sprawozdań i wniosków, dokonywanie inspekcji stanu gospodarczego i kulturalnego powiatu, redagowanie projektów zarządzeń, okólników i ogłoszeń. Podlegały mu także sprawy paszportowe oraz nadzór nad korespondencją i pismami o charakterze niejawnym. Drugim z kolei pomocnikiem komendanta był komisarz cywilny (Leitender Zivillkommissär), któremu podlegała administracja. Jego rola sprowadzała się na początku okupacji w zasadzie do doradztwa w sprawach administracyjnych, gospodarczych, politycznych oraz wyznaniowych. Z biegiem czasu, w zakresie jego zadań samodzielnych, obowiązkiem stało się także utrzymywanie stałego kontaktu z partiami politycznymi i organizacjami społecznymi, nadzór nad funkcjonowaniem gmin i nad utrzymaniem bezpieczeństwa oraz przestrzeganiem przepisów meldunkowych, kontrola nad drukami periodycznymi i listami. Podlegały mu też częściowo sprawy paszportowe, nadzór nad stanem dróg i policją sanitarną.

W istocie stanowisko komendanta było luksusowe. Podobnie rzecz się tyczy jego zastępcy. Wprawdzie objęcie dowództwa pułku dawało możliwość awansu do stopnia pułkownika ale wielu oficerów sztabowych taki stopień już posiadało jak chociażby komendanci w Tomaszowie i w Zamościu. Przyzwoite było też oficjalne uposażenie komendanta wynoszące od 900-1000 koron miesięcznie a do tego także mieszkanie służbowe i deputat w postaci butelki wina dziennie. Dla porównania nauczyciel w szkole ludowej (powszechnej jednoklasowej) zarabiał do 90-135 koron miesięcznie plus 30 koron na prowadzenie szkoły¹⁸.

Trzecią z kolei pozycję w strukturach austriackiej wojskowej administracji okupacyjnej na terenie powiatu zajmował przewodniczący sądu wojskowego, których przeniesienia służbowe były sporadyczne¹⁹. Od połowy 1916 r. znacząco wzrosła pozycja komisarza cywilnego głównie z powodu wzrostu działalności komitetów pomocowych (Hilfskomitet) zajmujących się ludnością ubogą. I tak pod względem personalnym obsada kierowniczych stanowisk w poszczególnych komendach Zamojszczyzny przedstawiała się następująco:

a) C. i k. Komenda Obwodowa w Biłgoraju

Pierwszym komendantem został mianowany pułkownik Karl Roller a jego zastępcą major Ferdynand Socher mający nominalny przydział do 70 pułku piechoty. Od lutego 1917 r. stanowisko komendanta objął podpułkownik Julius Schneider oddelegowany na to stanowisko z 94 pułku piechoty²⁰. Adiutanturę

¹⁸ APL CikKPwK, sygn. 155. Dowody wypłaty dla nauczycieli za miesiąc VII 1916 r., k. 1-3.

¹⁹ Wśród 10 sądów wojskowych funkcjonujących na terenie Lubelszczyzny zmian na stanowisku przewodniczącego dokonano tylko w 3 – Biłgoraju, Lublinie i Tomaszowie – przypis autora.

²⁰ APL. C. i k. Komenda Powiatowa w Lublinie 1915-1918 (dalej APL CikKPwL). sygn. 35, Dyslokation der Truppen und Anstalten im Gouvernementberiche April 1917, k. 37.

powierzono kapitanowi Ladislausowi von Raczyńskiemu a kierowanie sądem wojskowym objął kapitan audytor Josef Bily. Zastąpił go major Alois Balik²¹.

b) C. i k. Komenda Obwodowa w Hrubieszowie

Komendantem został podpułkownik Stanisław Springwald a jego zastępcą podpułkownik Heinrich Edler von Mitter, który w grudniu 1916 r. został przeniesiony na równorzędne stanowisko do Krasnegostawu a z dniem 27 II 1917 r. mianowany na stanowisko komendanta w miejsce podpułkownika Johanna Schubertcha oddelegowanego na front za zbyt łagodny stosunek do Polaków²². Stanowisko zastępcy powierzono majorowi Ladislausowi Buchholzowi Przewodniczącym sądu wojskowego został kapitan dr Josef Holly²³.

c) C. i k. Komenda Obwodowa w Tomaszowie

Pierwszym komendantem został pułkownik Julius Beran a jego zastępcą także pułkownik Ernst Freiherr von Schenk²⁴. Od lutego 1917 r. pułkownik Schenk objął stanowisko komendanta. Jego zastępcą został podpułkownik dr Alfred Jugan. Przydział służbowy dawnego komendanta nie jest znany. Sądem wojskowym początkowo kierował pułkownik Anton Szupp, którego zastąpił kapitan Michael Florer²⁵.

d) C. i k. Komenda Obwodowa w Zamościu

Pierwszym i zarazem urzędującym przez cały okres okupacji komendantem w Zamościu był pułkownik Julian Fischer von Drauenegg. Jego zastępcą był pułkownik Alfred Weis von Ulog a następnie podpułkownik Karl Schebenreiter²⁶. Sądem wojskowym przez cały okres okupacji kierował mjr dr Leopold Dorazil²⁷. Pułkownik Fischer momentami kompletnie nie interesował się w tym co się dzieje w garnizonie albo przez swoją niekompetencję nie zawsze pannał nad sytuacją. Miał za to poważne znajomości z generałami, którzy go odwiedzali uczestnicząc w paradach wojskowych. Jedna z takich wizyt miała

²¹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie (w oryginale Militär General Gouvernement in Lublin). Sprawozdania miesięczne Komendy Powiatowej w Biłgoraju (dalej AGAD MGGL SM KPwB). sygn. 1967. Sprawozdanie za styczeń 1916 r., k. 5 i 7.

²² AGAD MGGL SP Komendy Powiatowej w Krasnymstawie, sygn. 2010. Personalien der Mil. Sektion am Feber 1917, k 101, R. Maleszyk, *Życie społeczne...*, s. 89.

²³ AGAD MGGL Oddział Sądownictwa Wojskowego, sygn. 1045. Wykazy personelu orzekającego w sądach wojskowych spisane na dzień 16 VIII 1916 r., k. 442-443. APL CikKPwL, sygn. 35. Dyslokation der Truppen und Anstalten im Gouvernementberiche April 1917, k. 37.

²⁴ AGAD MGGL Sprawozdanie miesięczne c. i k. Komendy Powiatowej w Tomaszowie za styczeń 1916 r. (dalej SM CikKPwT), sygn. 2056. Szkic dyslokacyjny dla powiatu Tomaszów, k. 69.

²⁵ AGAD MGGL Oddział Sądownictwa Wojskowego, sygn. 1045. Wykazy personelu orzekającego w sądach wojskowych spisane na dzień 16 VIII 1916 r., k. 544. APL CikKPwL, sygn. 35. Dyslokation der Truppen und Anstalten im Gouvernementberiche April 1917, k. 37.

²⁶ APL C. i k. Komenda Powiatowa w Zamościu 1915-1918, sygn. 22. Szkic powiatu zamojskiego 1918, k. 1.

²⁷ AGAD MGGL Oddział Sądownictwa Wojskowego, sygn. 1045. Wykazy personelu orzekającego w sądach wojskowych spisane na dzień 16 VIII 1916 r., k. 546. APL CikKPwL, sygn. 35. Dyslokation der Truppen und Anstalten im Gouvernementberiche April 1917, k. 37.

miejsce 27 VI 1917 r. Wówczas inspekcją objęto stacjonujący w Zamościu Batalion Zapasowy 30 pułku piechoty. Inspekcji dokonali zacini goście w osobach generała pułkownika Karla Freichera von Pflancera Baltina, który wstąpił się walkami pod Czerniowcami oraz generał kawalerii Adolf Ritter von Bruderman, który dowodząc 3 Armią został pobity przez Rosjan na froncie lwowskim w 1914 r.²⁸ Już w rok później pododdziały wizytowanego batalionu zbuntowały się nie chcąc jechać na front²⁹.

Struktura organizacyjna poszczególnych komend, uległa w kolejnych latach zmianom, co było pewną prawidłowością w stosunku do zmian w organie nadrzędnym, jakim było Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie. Największe zmiany w organizacji komend nastąpiła po reorganizacji z dniem 1 sierpnia 1916 r. Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego w Lublinie. Nowe rozwiązania były podyktowane głównie potrzebą spójnego współdziałania z organem nadrzędnym³⁰. Odtąd w skład każdej komendy wchodziło pięć oddziałów:

- I. Oddział Wojskowy (Militärabteilung).
- II. Oddział Administracyjny (Verwaltungsabteilung).
- III. Komenda Oddziału Żandarmerii Polowej (Feldgendarmarieabteilungskommando).
- IV. Sąd Wojskowy (Militärgericht) z aresztem polowym.
- V. Sąd Powiatowy (Kreisgericht).

Ponadto komendzie powiatowej podlegały: oddziały wojskowe stacjonujące na terenie powiatu (Kreistruppen), Komenda Wojskowa Stacji (Militärstationskommando), Urząd Poczto-Telegraficzny (Etappenpost und Telegraphenamt) oraz szpitale.

Zajmujący najważniejsze miejsce w strukturze komendy Oddział Wojskowy składał się z następujących komórek organizacyjnych:

1. Adiutantura (Adjutantur).
2. Służba Wywiadowcza (Nachrichtendienst)³¹.
3. Oddział Sztabowy (Stabsabteilung).
4. Wydział Techniczny (Technische Abteilung).
5. Oddział Rolny (Landwirtschaftliche Abteilung).
6. Oddział Grobów Wojennych (Kriegsgräberabteilung).
7. Duszpasterstwo Wojskowe (Militärseelsorge).
8. Wydział Surowcowy (Rohstoffabteilung).
9. Rachuba i Kasa z Likwidaturą (Rechnung und Kassadienst - Liquidatur).

W skład Oddziału Administracyjnego wchodziły:

²⁸ AGAD MGGL SM C. i k. Komendy Powiatowej w Zamościu (CikKPwZ), sygn. 2069. Sprawozdanie za czerwiec 1917 r., k. 45.

²⁹ Szerzej o okolicznościach buntu w garnizonie lubelskim i zamojskim w pracy J. Lewandowski, *Królestwo Polskie...*, s. 124.

³⁰ Ibidem, s. 73 i 80.

³¹ Została ona z dniem 1 IX 1916 r. przeorganizowana, w ten sposób, że w Lublinie, Zamościu, Kielcach, Radomiu Piotrkowie, Miechowie oraz w Krasnymstawie utworzono biura wywiadowcze obejmujące po kilka powiatów – za J. Lewandowski *Królestwo Polskie...*, s. 74.

1. Referat Polityczny (Politische Referat).
2. Referat Wyznaniowy i Szkolny (Kults und Schulerferat).
3. Referat Przemysłowy (Gewerbereferat).
4. Powiatowy Urząd Pośrednictwa Pracy (Kreisarbeitvermittlungsamts).
5. Referat Sanitarny (Sanitätsreferat).
6. Referat Weterynaryjny (Veterinärreferat).
7. Wydział Finansowy (Finanzabteilung).
8. Referat Handlowy (Kamerzielles Referat).

Do nowego podziału dostosowano też miesięczną i roczną sprawozdawczość kierowaną z komend powiatowych do kancelarii Generala Gubernatora w Lublinie³². Do końca wojny zmieniano jeszcze kilkakrotnie struktury referatów, głównie gospodarczych, co wiązało się z kurczącym się rynkiem surowców i płodów rolnych.

Dyslokacja oddziałów wojskowych i obiektów militarnych

Zabezpieczenie działalności austriackich władz wojskowych na terenach okupowanych stanowiły oddziały pospolitego ruszenia zwane „Landsturmem”³³. Najczęściej strukturą podstawową dla tej formacji był batalion składający się z kilku kompani oraz sztabu. Bardzo często jednak tworzono samodzielne kompanie wartownicze oraz obrony kolei, które stacjonując w danym powiecie podlegały oddziałowi wojskowemu c. i k komendy obwodowej (powiatowej). Tak jak w całej armii austro-węgierskiej walczącej na frontach także niektóre oddziały zapasowe miały narodowy charakter. Do takich należeli Węgrzy mający do szczybla dywizji zagwarantowaną odrębność (Honwed) oraz nieliczne oddziały złożone z żołnierzy rekrutujących się z terytorium Bośni i Hercegowiny – znikomo lokowane na Lubelszczyźnie.

W przypadku Zamojszczyzny tworzono także jednostki ochrony granicy albowiem zachowano kordon graniczny pomiędzy obszarem okupowanych a wchodzącą w skład monarchii naddunajskiej Galicją. Były to często pododdziały konne znacznie bardziej skuteczne w poruszaniu się w strefie granicznej niż piechota. Na granicy ustanowiono też punkty celne. Strzeżono też granice okupacji na rzece Bug. Wynikało to z zarządzeń o zakazie swobodnego poruszania się ludności cywilnej poza obręb powiatu, zakazie przemieszczania się na teren monarchii i w strefę przyfrontową oraz zakazie wolnego obrotu towarami. W tej materii były odstępstwa. Za zgodą władz gubernialnych potwierdzoną w paszporcie można było wjechać na teren Austro-Węgier. Takie zgody otrzymywali przedsiębiorcy w celach handlowych, ziemiaństwo skoligaczone z rodzinami zamieszkałymi na terenie monarchii oraz przedstawiciele

³² APL CikKPwK, sygn. 173. Neue Form Monatsberichte aus 7 Dezember 1916, k. 72.

³³ W armii austro-węgierskiej w czasie wojny występowały trzy rodzaje wojsk: I wojska liniowe – czyli oddziały stworzone na bazie stacjonarnych i rezerwowych korpusów, II Obrona Kraju (Landschutz) nie ustępująca generalnie w wyszkoleniu i uzbrojeniu wojskom liniowym oraz wojska III rzutu Landsturm – czyli pospolite ruszenie złożone ze zmobilizowanych rezerwistów do 60 r. życia. Landsturm posługiwał się starymi karabinami lub też zdobycznymi rosyjskimi i nie posiadał na wyposażeniu broni maszynowej – przypis autora.

instytucji charytatywnych, zwłaszcza kiedy współpracowali z licznymi wiedeńskimi fundacjami na rzecz pochówku poległych żołnierzy. Z Galicji podróżowali bez przeszkód emisariusze Naczelnego Komitetu Narodowego, zapraszani do pracy na tym terenie nauczyciele, sędziowie oraz przedsiębiorcy promujący między innymi austriacki dorobek w zakresie rolnictwa i przemysłu.

Do czasu włączenia komendy obwodowej w Hrubieszowie i w Tomaszowie w struktury administracyjne Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego, interesy militarne na tym terenie zabezpieczały wojska operujące pod komendą 4 Armii austro-węgierskiej i Komendy Etapów tej armii. Wyjątek stanowił powiat tomaszowski, gdzie z początkiem 1916 r. rozlokowano pododdziały 508 Etapowego Batalionu Landstrumu (Landsturm Etappenbatalion № 508)³⁴. W konsekwencji zmiany podległości administracyjnej ogłoszonej w sierpniu 1916 r. jesienią tego roku z Krasnegostawu do Hrubieszowa i Tomaszowa został skierowany 212 Etapowy Batalion Landstrumu (Landsturm Etappenbatalion № 212). Pierwsze dwie kompanie i sztab przeszły do Tomaszowa, 4-ta i stacjonująca w Zamościu 3 kompania zostały skierowane do Hrubieszowa. Garnizon tego miasta liczył wówczas 380 żołnierzy. W to miejsce z rejonu Tomaszowa w rejon Krasnegostawu przemieszono 508 Etapowy Batalion Landstrumu oddany pod dowództwo podpułkownika Viktora Perżyny³⁵. W powiecie biłgorajskim po utworzeniu komendy obwodowej stacjonował sztab oraz 1 i 3 kompania Etapowego Batalionu Landstrumu Nr 2 oraz kawaleria w postaci ¼ eskadronu Węgierskiego Dywizjon Landstrumu o numerze porządkowym 3/7³⁶. Z uwagi na fatalny stan akt, nie było możliwym ustalenie jednostek garnizonu zamojskiego stacjonujących w obszarze miasta i powiatu na przełomie roku 1915 i 1916.

Po zmianach z drugiej połowie 1916 r. w garnizonach Zamojszczyzny nastąpiła dość duża stabilizacja. Austriackie władze wojskowe zachowały utrwalony już system dyslokacji swoich jednostek do wiosny 1918 r., kiedy to we wszystkich powiatach Lubelszczyzny a w tym na Ziemi Zamojskiej skoszarowano szereg kompani ze składów jednostek liniowych wycofywanych z frontu. Ich rotacja trudna jest do ustalenia. Dlatego też w poniższych zestawieniach ich obecność będzie odnotowana ale bez daty przybycia, rejonu zakwaterowania i powodu, dla którego zostały wycofane z frontu.

a) Powiat biłgorajski

W tym powiecie kadrowo komenda obwodowa była jedną ze skromniejszych. Liczyła 22 oficerów, 38 podoficerów i służby cywilnej. Do dyspozycji

³⁴ AGAD MGGL SM CikKPwT, sygn. 2056. Sprawozdanie miesięczne c. i k. Komendy Powiatowej w Tomaszowie za czerwiec 1916 r., Dislokationsskisse für den Kreis Tomaszów, k. 46.

³⁵ AGAD MGGL Sprawozdania miesięczne c. i k. Komendy Powiatowej w Hrubieszowie (dalej SM CikKPwH), sygn. 1916. Sprawozdanie miesięczne za październik 1916 r. k. 7. AGAD MGGL SM CikKPwT, sygn. 2056. Sprawozdanie miesięczne za grudzień 1916 r., k. 66.

³⁶ AGAD MGGL Sprawozdania miesięczne C i k. Komendy Powiatowej w Biłgoraju (dalej SM CikKPwB), sygn. 1967. Sprawozdanie za styczeń 1916 r., k. 3.

komendy pozostawało 32 konie i 13 furmanek. Do końca okupacji stacjonował w powiecie Etapowy Batalion Landsturmu Nr 2 liczący w 1916 r. 12 oficerów 613 żołnierzy, 17 koni, 6 furmanek i 3 rowery. Żandarmeria polowa na terenie powiatu w służbie miała 137 funkcjonariuszy. Granice z Galicją zabezpieczała węgierska kawaleria (K.u.k. Landsturmhuzaeren Dywizjon 3 Eskadron) – złożony z 1 oficera 25 huzarów, 30 koni, 25 piechurów służby pomocniczej i 1 furmanki. Posterunki stałe graniczne wystawiono w Hucie Krzeszowskiej, Potoku, Różańcu i w miejscowości Zamek, które obsługiwały odrębne oddziały straży granicznej (Grenzschutz). Stały posterunek, w którym pełniło służbę 2 podoficerów i 18 żołnierzy Landsturmu zlokalizowany był na moście rzeki Tanew za Biłgorajem w kierunku na Tarnogród. W Biłgoraju wojsko zakwaterowano w dawnych koszarach kozackich (Kozaken Kaserne) położonych na południowy wschód od centrum miasteczka³⁷. Znaczna część żołnierzy codziennie była zaangażowana przy pilnowaniu grup jenieckich i grup roboczych pracujących przy wyrębie lasów oraz przy zabezpieczaniu rozpoczętej w 1916 r. budowie kolejki wąskotorowej pomiędzy Zwierzyńcem a Biłgorajem. Docelowo jej przystanek końcowy zlokalizowano obok wspomnianych koszar.

b) Powiat hrubieszowski

Od jesieni 1916 r. w powiecie stacjonowały 3 i 4 kompania 212 Etapowego Batalionu Landstrumu, sztab i 1 kompania Etapowego Batalionu Landstrumu Nr 6/28 oraz 1 kompania 79 Etapowego Batalionu Landstrumu. A nadto węgierski 2 eskadron huzarów z Korpusu gen. Szurmaya. Na czele garnizonu stał pułkownik Richard Krema, któremu podlegało w sumie 3 kompanie piechoty liczące 11 oficerów 734 podoficerów i szeregowych, 37 koni, 10 furmanek, 3 kuchnie mobilne oraz 50 osobowy oddział huzarów. Jedna z kompani licząca 14 oficerów, 592 żołnierzy, 48 koni, 14 furmanek i 4 mobilne kuchnie została rozlokowana na linii Werbkowice – Turkowice dla osłony granicy powiatu od strony rzeki Bug. Nadto do dyspozycji komendanta powiatu pozostała 2 kompanie budowy kolei oraz kompania łączności. Najwięcej wojska było zakwaterowane w carskich koszarach w Hrubieszowie ale też znaczna część była rozlokowana aż w 18 miejscowościach na terenie powiatu. To rozwiązanie było podyktowane przede wszystkim potrzebą utrzymania kontroli nad budowanymi liniami kolei oraz pilnowania magazynów gdzie składowano materiały do budowy. Koleje budowano na trasach:

1. Hrubieszów – Gozdów – Turkowice – Uhnów do Łaszczowa i Woźczyzna,
2. Hrubieszów – Wieniawka – Uściług – Włodzimierz Wołyński,
3. Gozdów – Nieledeu – Miedniki – Uhanie,
4. Kolej wąskotorowa (Rollbahn) Trzeszczany – Grabowiec i dalej w kierunku Zamościa³⁸.

³⁷ AGAD MGGL SM CiKKPwB, sygn. 1967. Sprawozdanie za luty 1916 r., k. 10, 81-82 i 88.

³⁸ AGAD MGGL SM CiKKPwH, sygn. 1916. Sprawozdanie miesięczne za sierpień 1916 r. k. 21, sprawozdanie za wrzesień 1916 r. – mapa dyslokacji wojska w powiecie hrubieszowskim, k. 15.

Uzupełnienie wojska stanowiła żandarmeria polowa, która liczyła w 1916 r. 1 oficera i 197 żandarmów. Posterunki żandarmerii uruchomiono w 15 miejscowościach³⁹.

c) Powiat tomaszowski

Na terenie powiatu od jesieni 1916 r. stacjonowały pododdziały 212 Etapowego Batalionu Landstrumu a konkretnie sztab oraz 1 i 2 kompania. Oprócz tego stacjonowała tu 1 kompania 38 Etapowego Batalionu Landstrumu. Pod koniec 1917 r. znacząco wzmocniono siły wojskowe w powiecie sprowadzając z Hrubieszowa 3 i 4 kompanię tegoż batalionu. Nadto w wielu miejscowościach skoszarowano pojedyncze kompanie z pułków wycofanych z frontu. Były to 6 kompania 52 pułku piechoty (Infanterie Regiment), 2 kompania 27 pułku piechoty, 6 kompania 75 pułku piechoty oraz 9 kompania 32 pułku piechoty. W powiecie służbę w żandarmerii polowej pełniło 168 osób⁴⁰. Wojsko zajmowało się ochroną granicy, nadzorem wyrębu lasów, ochroną budowy kolei wąskotorowych oraz ochroną produkcji w fabryce klinkieru usytuowanej w miejscowości Budy Dzierżyńskie.

d) Powiat zamojski

Jak już wcześniej wspomniano Zamość i powiat zamojski dominował pod względem wojskowym w regionie. Jego garnizon był drugi pod względem liczebności na Lubelszczyźnie (po Lublinie). Dla zobrazowania stanu militarnego warto przytoczyć dość kompletne dane z wiosny 1917 r. Potężna kadrowo c. i k. Komenda Powiatowa w Zamościu składała się z 34 oficerów 353 chorążych, podoficerów i pracowników cywilnych. Miała do dyspozycji i pracy w terenie 2 samochody oraz 129 koni. Żandarmeria polowa składała się tylko z 1 oficera oraz 146 żandarmów dysponujących 14 końmi. Ta skromna obsada była uzasadniona z uwagi na ogromne masy wojska stacjonujące głównie w potężnych rosyjskich koszarach mających solidne budynki wybudowane niespełna 10 lat przed wybuchem wojny. Najliczniejsza kadrowo był wspomniany już Zapasowy Batalion 30 pułku piechoty liczący 92 oficerów, 3264 podoficerów i szeregowych, 26 furmanek i tyleż samo koni. Obok stacjonowało 3 kompanie 213 Etapowego Batalionu Landstrumu liczące 18 oficerów, 639 żołnierzy, 26 koni i 7 furmanek. Uzupełnienie piechoty stanowiła 1 kompania 8 pułku piechoty licząca 1 oficera i 243 żołnierzy. Kawalerię reprezentowało kilka szwadronów 7 pułk ułanów liczące 9 oficerów, 494 ułanów i 436 koni⁴¹. Znaczna część wojska kwaterowała w terenie nadzorując pracę aż 7 dużych roboczych kompanii jenieckich liczących w sumie 2018 jeńców rosyjskich. W tym czasie trwało też intensywne przyłączanie miasta do biegnącej obok linii kolejowej a następnie budowa kolei w kierunku Hrubieszowa. Wiosną 1918 r. stan kadrowy

³⁹ AGAD MGGL SM CikKPwH, sygn. 1916. Sprawozdanie za październik 1916 r. – dyslokacja żandarmerii w powiecie hrubieszowskim, k. 26.

⁴⁰ AGAD MGGL SM CikKPwT, sygn. 2058. Sprawozdanie za styczeń 1918 r. Szkic dyslokacji wojska, k. 29.

⁴¹ AGAD MGGL SM Cik KPwZ, sygn. 2069. Sprawozdanie za kwiecień 1917 r. Skizze des Kreis Zamość, k. 1-7.

Zapasowego Batalionu 30 pułku piechoty wzrósł aż do 123 oficerów i 5217 żołnierzy⁴².

Choć ich wartość bojowa była niewielka, zamierzano po selekcji część batalionu wysłać na front. W oddziale wybuchł bunt, co nie było czymś nadzwyczajnym w tym czasie w garnizonach na terenie okupacji austriackiej. Żołnierze nie mieli najmniejszej ochoty bić się na froncie, gdzie cele armii państw centralnych zostały osiągnięte a monarchia sypała się w gruzy. Każdy chciał rychłego powrotu do domu po blisko 4 latach spędzonych na służbie. Bunt stłumiono siłami karnych jednostek wycofanych z frontu a jednostkę rozformowano. Nieznana jest liczba i wymiar wyroków,

jakie zapadły przed sądami polowymi. Za bunt groziła najwyższa kara w postaci śmierci przez rozstrzelanie. Chcąc zabezpieczyć sobie drogę ewakuacji na wypadek kolejnej fali buntów latem 1918 r. wprowadzono stałe posterunki na mostach i stacjach kolei prowadzącej z Rejowca do Bełżca a dalej do Rawy Ruskiej.

Jesienią 1918 r. ogromne masy austriackich żołnierzy opuszczało Zamojszczyznę już bez broni, którą odebrali im Polacy. Nikt ich nie prześladował ale też nie żałował. To co ciągnęli ze sobą na wózkach i przywiązane do rowerów często było kapitałem zdobytym na polskiej biedzie i zabieraniu ludności coraz większych zapasów w ramach obowiązku kontyngentowego. Wielu z nich zostało mając polskie pochodzenie, wierząc, że wolna Polska ich nie odrzuci. Przeważnie byli to ludzie dobrzy w służbie toteż szybko się zasymilowali. Po Austriakach pozostało też wiele dobrego. Inwestycje kolejowe, powrót polskiego języka do szkół, opanowanie chorób zakaźnych oraz stworzenie samorządu. Nie było możliwym w ramach tego artykułu pokazać szczegółowo wszystkie te aspekty. Tu skupiono się zagadnień administracyjnych i wojskowych.

Zamojszczyzna z okresu I wojny światowej to ogromna, ciągle niezbadana w pełni karta historii. Pokazanie militarnej strony obecności Austriaków może być początkiem szerszych badań. Są nieznane historykom źródła, ale są i odkrywane wspomnienia o tamtych czasach, które wielu z nas napawają swoistym sentymentem przez pamięć chociażby dla cesarza Franciszka Józefa. On często powtarzał swoim generałom by pamiętali, że po wojnie tereny okupacji nigdy nie będą w granicach monarchii i trzeba żyjącym tam Polakom okazać wiele sympatii a przede wszystkim nie deptać ich godności. Choć zmarł jesienią 1916 r., nie pomylił się co do tego, co się stało w dwa lata później.

⁴² AGAD MGGL SM Cik KPwZ, sygn. 2070. Sprawozdanie za marzec 1918 r., k. 50.